

այր մի նորամուտ եկիր յարեցար 'ի մեզ. մերով ընտանի արդարութեամբս պատկեցաք զքո արութիւն, և 'ի դաս աւագանւոյն ընդ մտերիմն մեր կարգեցաք. և այժմիկ... աս, և իմ կախարդեալ էին աչք հայել 'ի գնացս քո. այժմիկ անձին զգամ, առ ինչ էր զոր ստէպն տեսանէի երեսացդ հատանել, մարմնոյդ երերել. զոր և ծածկել կամելով խուսէիր յինէն. անօրէնութիւն ոչ հանդարտէր կալ առաջի աչաց Երուանդայ. և եթէ երբէք ըմբռնէիր՝ զաչս 'ի գետին բեւեռեալ անմուռն յոգւոց հանէիր. աղէ ոչ սիրտ քո վկայէ այսոցիկ:

Երգ. Հապա գիւցազունդ, զարիւն իմ խնդրես, առասիկ է սիրտ իմ անպատասպար. հար, մի խընայեր. հար 'ի մարմին և թող ինձ ողջ զհոգի, և մի կասկածանօք գիշատեր չարաչար:

Երգ. Դու ինքնին ընտրես քեզ զարժանն:

Երգ. Ընտրեցի:

Երգ. Զինչ:

Երգ. Մեռանել:

Երգ. Եւ արժանի իսկ ես, նենգող դաւաճան (հանէ զուրն). սակայն զի գործեմ. ով գիք, օգնեցէք. է՛հ... (կտի հարկանել):

Միշ. Խնայեա գիւցազունդ, մի...

Երգ. Աղէ ընդէր դանդաղես. ով այն որ արգելուցու:

Երգ. Գթութիւնս, այ անագորոյն. ով գիք, զինչ իցէ որ զինն տագնապէ: Մի եթէ զառաքինութիւն կորուսանիցեմ ընդ վայր. մի եթէ արդարութիւն խօսեցաւ 'ի նմա, սոսկացաւ 'ի նենգութենէ: Բռնաւոր բաղդ. զհարդ և ես ոչ կարեմ սիրել այսպէս զառաքինութիւն. հարկ է վայրիկ մի մոռանալ զնա. (Ելանէ ընդ Տարայ և Զարեհի):

## ՏԵՍԻԼ 2.

ՄԻՆԻՐԱՆ, ԵՐՈՒՍԱՋ:

Միշ. Աղէ սիրեցեալդ իմ Կոռնակ, մի թագուցաներ յինէն, զինչ իցէ...

Երգ. Ասացի զամենայն. առ այժմ մի ինչ այլ բանից սպասեր. եթէ սիրես զիս՝ թոյլ տուր ինձ վայր մի խորհել առանձինն:

Միշ. Ա՛հ, սիրելիդ իմ, խորհեա քաջ զօգուտ քո. դառն է ինձ կեանքս, եթէ այդպէս դու կորուսանիցես զքոյդ. (Ելանէ):

## ՏԵՍԻԼ Է.

ԵՐՈՒՍԱՋ

Եթէ յայտնեմ, անշուշտ յայնժամ կորուսից: Զինչ լինիցի յորժամ լսիցեն Հայք ամենայն եթէ Երուաղ մատնիչ եղև քրմութեանն, առ ոտն եհար զգիս. աս, մահ է աներկբայ. մեռայց, այլ գոնէ մի իբրև գիցն անարգու... Այլ մի՞թէ չկարեմ ասել և եթ, թէ հայրն իմ է յաւագանին անդ թշնամեաց, աս ոչ. քննութեանն ոչ ունիմ տանել. իսկ արդ զի գործեցից... ոչ կարեմ հարցանել ինչ զՍմբատ... 'ի քաղաքի

աստ... մեռայց կամ ստուգեցից հաւաստի՝ արդարեւ հայր մեր անդ 'ի բանակին իցէ, և ո՞. մանաւանդ որ տագնապէ զիս՝ ո՞ արգեօք իցէ նախարարն այն զոր սպանի ես յանձանութս 'ի խառն մարտի. կենդանի իցէ, հայր մեր եթէ այլ ոք. հապա, փութացայց: Այլ նախ տեսից՝ մի գուցէ խաբիցիմ, միւսանգամ ընթերցայց զթուղթս. (Բանայ). Մաժան ոմն ծնաւ զմեզ յերագոնայ... 'ի բանակի՛ անդ է ընդ Արգամայ... հրաման ետ սատակել զմեզ... է՛ մեր և եղբայր մի այլ երրորդ... Ներսէս ոմն առ տարաւ զնա: Զինչ այս աղօտ նսեմութիւն. ով գիք, որ շնչեցիք 'ի մարդ զսէր բնածին, զձեզ աղերսեմ, 'ի ձեզ անկանիմ, եթէ գուցէ ոք ապաւեն անմեղութեան:

Վերջ Ա. Արարուածոյն:

Բարոյակիւս և քաղաքակիւս տնտեսութիւն:

(Տես երես 7)

Ե. ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Աղքատ մարդու մը աւուրչեքը, կամ անհատ մը որ հարիւր հազարի աշխատութեան շահ կ'ընէ. — Բաժաւնումն աշխատութեան:

Գաղղիոյ ամեն կողմէն եկած նոր լուրերը հացի նուազութեան պատճառած վախը կը պատմէին. ամենուրեք ցորենին գինը երազապէս կը բարձրանար, և արդէն այն սղութեան հասեր էր՝ որ ապրիլը դժուարին էր նոյն իսկ այն գործաւորաց համար, որոնք զբաղեալ ըլլալով շարունակաբար մի և նոյն ոտճիկը կ'ընդունէին: Բայց արդէն իրաց բռնութիւնը քանի մը ճարտար արուեստից մէջ նուազեցուցեր էր այս ոտճիկները: Շատ գործանոցներ 'ի կալս թողնելին իրենց աշխատութիւնը, և օր ըստ օրէ նորանոր գործատանց փակուիլը կը լսուէր:

Դեռևս բան մը չէր հանդիպած 'ի Միրըպոյ և ոչ 'ի շրջակայս, ուր հունձք քիչ մը նուազ ձախորդ եղեր էր քան ինչ որ ուրիշ նահանգաց մէջ: Դարբնոցք ինչուան այն ատեն իրենց գործունէութիւնը յառաջ կը վարէին և երկաթի ճանապարհաց պատճառած զար-



գացումը կը զգային . այլ անկարելի էր որ նեղութեան հարուածն հոն ալ զգալի չըլլար : Իրենց կողմանէ լընուար և Տիւպիւիստոն՝ դարբնոցին տէրերը , ուրոնք չորս հարիւր գործաւորէ աւելի կը զբաղեցնէին , թոշակներն ինջեցնելու և կամ գործաւորաց մէկ մասը ճամբելու ամենեւին դիտմունք մը չէին ցուցած . սակայն վախ կար որ պարագայից պատճառաւ չստիպուին այս զգուշութիւնները բանեցնելու :

Աւանին գործաւորաց մէջ եղած անհանգստութիւնը մեծ էր ուրեմն , ուրիշներէն աւելի սպառնալիքն իրենց ըլլալուն պատճառաւ : Անդադար իրենց վախին վրայ կը խօսէին , և խմբովին գտնուած ժամանակնին խնդիրներ կը յուզէին , որոնց վրայ ինչուան այն աւտեն ամենաքիչ մտածած էին : Տիւրքէ շատ անգամ կը մտնէր իրենց խմբին մէջ խօսակցութիւննին լսելու , խորհուրդ տալու և մոլար կարծիքնին ուղղելու համար . հաճութեամբ կը տեսնէր կիրակիներու համախմբութեանց խելացի գործաւորաց յաճախելն և իրենց լսածներն այլոց հաղորդելը :

Երբոր ապահով եղաւ այս վախճանիս հասնելուն՝ նոր քաջալերութիւն մը զգեցաւ : Ինչ նիւթոց վրայ որ խօսեր էր և անոնց վրայ ալ որ շարունակաբար պիտի խօսէր՝ ժամանակին պարագայից յարմար կու գային : Կը փութար նաև ուրիշ խնդրոց մէջ մտնելու , որոնց հետազօտութիւնն ամենակարևոր էր . բայց մտաց մէջ քանի մը կարևոր ճշմարտութիւններ զօրաւոր կերպով տպաւորելու պէտքը կը զգար , որոնց անտեղեակ կ'ընեն զմեզ շատ անգամ տգիտութիւն և կիրք : Այսպէս ուրեմն իր խօսքը շարունակեց հետևեալ համախմբութեան օրը :

— Տեսա՛նք , բարեկամքդ իմ , որ մեր պիտոյքն ընկերութեան հիմունքն են . մարդիկ ընկերաբար կը միանան դիւրեաւ ևս իրենց պիտոյքը լեցընելու համար : Այլ կը հասնին արդեօք իրենց ակնկալութեանը . ասիկա է ապացուցանելի . արդ այս բանս կարծես թէ

աղէկ հաւաստի իր մը ինքնիրեն կ'ապացուցանէ . որ է մի և նոյն տարածութեամբ երկրի մը վրայ վայրենի կամ ընկերական վիճակի մէջ ապրող մարդկանց թուոյն տարբերութիւնը : Արդարև իսկ փորձը կը յայտնէ թէ մարդիկ կը շատնան ամենուրեք ուր որ կրնան ապրիլ . իսկ վայրենի երկիրներու մէջ երկու հազարամեդր քառակուսւոյն մէկ բնակիչ մը միայն կը գտնուի , ուտելիաց սաստիկ սակաւագիւտ ըլլալուն համար :

Քաղաքականացեալ աշխարհաց մէջ՝ երկրի մշակութեան և անասնադարմանութեան օգնութեամբ և քաղաքակաւութեան արուեստից զարգացմամբ , ժողովուրդը կրնայ աճիլ այնչափ , որ միջին հաշուով՝ 50 բնակիչ աւելի ըլլայ ամեն մէկ քառակուսի հազարամեդրին վրայ . ըսել է թէ նոյնչափ տարածութեամբ երկիրը յիսուն անգամ աւելի բնակիչ կրնայ սնուցանել : Նոյն իսկ Գաղղիոյ մէջ՝ միջին հաշուով 63 բնակիչ կը դրուի հազարամեդր գլուխ , և երբ մշակութիւնն աւելի զարգանայ՝ կրնայ դիւրաւ կրկինն ալ սնուցանել :

— Ինչո՞ւ համար այնպէս մշակուած չէ , գոչեց Ժարլան : Եթէ կառավարութիւնն լաւագոյն կերպով երկրագործութիւնը խրախուսելու ըլլար , աւելի մարդ կրնար սնուցանել և ամենքն աւելի երջանիկ կ'ըլլային :

— Վայրկեան մը , Պ . Ժարլան . չչփութենք իրարմէ երկու տարբեր բաներ , ինչպէս են կառավարութիւնն ու ընկերութիւնը , որ միւս կողմանէ մեր խընդրոյն մէջ ամենեւին մասն չունին . թողունք զայլս ամբաստանելու սովորութիւննիս , երբ պէտք է որ մենք զմեզ ամբաստանենք : Շատ ատեն է որ աղէկ երկրագործները ցուցին թէ ինչպէս մշակելու է երկիրը՝ բարեբերութիւնը շատցընելու համար . եթէ իրենց օրինակին չեն հետևիր շատերը՝ վասն զի պէտք է որ նեղութիւն յանձն առնուն , փորձեն , սորովին , գիտնալու համար ինչ որ պատշաճ է ընել իրենց յատուկ երկիրներուն վրայ , և ասոր համար աւելի



դիւրին կը սեպեն հին ճամբան շարունակել, գանգատելէ չգաղըելով հանդերձ՝ երբ գոհ որ չըլլան :

Դառնալով դարձեալ մեր նախընթաց խօսքին՝ քաղաքականացեալ երկիրներու մէջ մարդկանց բազմութիւնը կը հաւաստէ թէ ընկերութիւնն իրենց մեծամեծ շահեր կը հայթհայթէ, ապրուստին դիւրագիւտ ընելով : Մարդս իր նմանեացն հետ միանալով արդարեւ անանկ շահեր կ'ունենայ, որ առանց այնմ հետամուտ ըլլալու հայթհայթելիք կըրցածները՝ և ոչ անոնց ստուերն են :

— Կը խոստովանիմ, Պ Տիւրքէ, ըսաւ ան ատեն Բենեդիկտոս Ռուսսէլ, որ ան տառին մէջ փայտ կտրելու զբաղած ժամանակս ընկերութենէ մեծ շահ մը քաղելս չեմ տեսներ :

— Հիմա կը տեսնես, Բենեդիկտոս : Ինչու համար օրերդ փայտ կտրելով կ'անցընես :

— Ո՛հ, ինչ զարմանք բան . ապրուստս ճարելու համար :

— Աղէկ . բայց առանց ընկերութեան և անոր հետեանք արուեստից ճարտարութեան, ինչ կ'ընէիր ծառերդ . եթէ ջարդած փայտդ քեզի ապրուստ է՝ ըսել է թէ այդ փայտին կարօտ մարդիկ կան, և 'ի վճարք տուած ստակովսին քեզի պէտք եղածը կը գնես : Բայց թէ որ ընկերութիւն չըլլար՝ փայտդ առնող մարդ մը չէիր գտներ . իսկ ապրելու համար ինչ կ'ընէիր :

— Ուրիշ բան մը կ'ընէի . կարծես թէ անով կը տագնապէի :

— Բայց չես իմանար որ եթէ կարգաւորեալ ընկերութիւն չըլլար՝ ծախելիք ու գնելիք չէիր ունենար, և ամենևին մէկու մը համար չէիր կրնար աշխատիլ : Պէտք էր որ դու անձամբ դաշտ մը մշակէիր, ցորեն ցանէիր ու քաղէիր, յետոյ դաշտդ թողուիր ու ցորենդ աղայիր, հացդ խմորէիր ու եփէիր . յետոյ պէտք էիր այս աշխատութիւնը թողուլ՝ օր մը զգեստ շինելու համար, ուրիշ օր մը տունդ նորոգելու համար կամ նոր տուն շինելու համար : Բայց զգեստ ալ շինելու համար պէտք էիր կանեփ մշակել ու

բուրդ ճարել, պատրաստել այս կանեփն ու բուրդը, յետոյ մանել մէկը կամ միւսը, և այն մանածդ ասուի ընել . Ո՛րչափ աշխատութիւն նաև կաշոյ համար պիտի ընէիր, ուսկից պէտք էիր կօշիկ շինել . եթէ ընտրելագոյն կը սեպես սանգալ հագնիլ՝ խօսք չունիմ . Բայց դու Սերաստիանոսի գործիքները տեսած ես, և չեմ գիտեր թէ ինչպէս կտրոցդ անոնց ամենուն տեղը կրնայիր գործածել, ի՛նչ կ'ըսեմ կտրոցդ . չեմ գիտեր թէ ինչպէս կրնայիր կտրոց ունենալ, բայց եթէ դու քեզմէ մէկ մը շինելով . և աւելի ևս չեմ գիտեր թէ ինչպէս պիտի կարենայիր յաջողցնել :

Բայց դեռ բաւական չէ . միանգամայն պէտք էիր ըլլալ երկրագործ, դարբին, հիւս, ոստայնանկ, դերձակ, կօշկակար, որմնագիր, բրուտ, ալ ինչ գիտնամ . կամ լաւ ևս, ասոնցմէ մէկն ալ պիտի չըլլայիր . ժամանակ պիտի կորսընցնէիր մէկ զբաղմունքէն մէկալին անցնելով, և բան մը պիտի չունենայիր . կեանքդ վայրենեաց նման պիտի ըլլար . վայրկեան մը հանգիստ պիտի չունենայիր և ամեն բանէ զրկուած պիտի ըլլայիր :

— Կարելի է թէ հրամանքդ իրաւունք ունենաս, ըսաւ Բենեդիկտոս :

— Ասկէ կրնաս տեսնել թէ առանց իմանալու որչափ շահ կը քաղես ընկերութենէ . մինչդեռ դու անտառին մէջ ձայնդ ձգած ծառերը կը կտրես առանց մէկու մը վրայ մտածելու, երկրագործը ցորեն կը մշակէ քու ուտելուդ համար, միադացը կ'աղայ և հացարարը կ'եփէ . երկաթագործը տապարդ կը շինէ՝ առանց որոյ քան մը չես կրնար ընել . հովիւը հօտը կը հովուէ, որոնց բուրդը պիտի մանուի, որոնցմով Ո՛նուրիոս ասուի պիտի կազմէ և Միքայէլ՝ զգեստ : Որպէս զի դու հանգիստ սըրտով ու անարգել կարենաս ծառերդ կտրել, որմնագիրն՝ հիւսն ու դարբինը պատրաստ են տուած հրամաններդ կատարելու . բրուտը պոյտն ու սկաւառակներ կը շինէ, որպէս զի ըստ պիտոյից պատրաստ գտնես . համեմատվաճառը



կ'երթայ յաջ՝ յահեակ, աղ՝ պղպեղ, ձէթ ու քացախ կը բերէ, որոնք քեզի պէտք են կերակուրներդ համեմելու համար. և առանց նեղուելու կ'երթաս զանոնք կը ճարես: Ամենքը կ'աշխատին որպէս զի դու ազատաբար անտառին մէջ փայտերդ կտրելու զբաղիս:

— Այս ամենն ալ իրաւ է, Պ Տիւրբէ, և ես ամենևին չէի մտածած:

— Դեռ շատ ուրիշ բաներ կան որոնց վրայ չիմտածուիր: Մարդիկ ըստ բաւաւ կանի չեն գիտեր թէ իրարմէ ինչ ծառայութիւններ կ'ընդունին, որ ի՞նչ գիտնային աւելի ևս զիրար կը սիրէին: Օրինակի համար. ամենքնիդ ալ զձեզ աշխատութեան մը տուած էք և շատ դժուարութիւն կը քաշէք՝ առանց մտածելու որ անթիւ օգնականներ ունիք, որոնք հետամուտ են և կը ջանան զիւրագոյն ընծայելու ձեզի զայնս:

— Բայց ինչպէս, ըսին բազմաթիւ անձինք:

— Ահաւասիկ: Դուք՝ օրինակի համար, երկիր կը մշակէք. բայց արդեօք յայնմ օգնականներ չունիք: Միթէ մետաղահանքերու մէջ աշխատողները՝ որոնք հողոյն մէջէն երկաթ կը հանեն, միթէ սայլ գործողները, դարբինները, երկաթագործները՝ որոնք ձեր արօրը, բահերը, մանգաղներն ու խոփերը կը շինեն, և միթէ մլաղացներն ինքնին որոնք ձեր ցորենը կ'աղան՝ գործակից չեն ձեր աշխատութեանը: Սակայն երկիր մշակելով հանդերձ՝ զգեստ ու կօշիկ հագնելու, բնակելու և տաքնալու պէտք ունիք: Արդ մինչդեռ դուք դաշտն էք և ոչ մոլորներնէդ կ'անցնի գործակից օգնական մ'ունենալնիդ, անդին վիճակնս ձեր գործիքներուն երկաթը կը կռէ ու կը կոխէ, ու մէկալ դին Անդրէաս բամբակ կը մանէ, և Ռնորիոս ասուի կը հիւսէ՝ որով որ կը ծածկուիք. մէկ ուրիշ կողմ մը Մարտիալէս՝ քարահանքէն ձեր տանցը շինութեան համար քարեր դուրս կը հանէ, և Բենեդիկտոս ահաւասիկ փայտ կը կտրէ՝ որոնցմէ այլք արօր, ձեր գործիքներուն կոթը կամ տանց ձեղունն ու առաստաղը

պիտի շինեն. ահա Սերաստիանոս Բէրիէ սայլեր ու սայլիկներ կը շինէ, առանց որոց շատ պիտի տագնապէիք թէ ինչպէս կրէք դաշտերնուդ ցորենները, կամ ինչպէս անոնց վրայ աղբ ցանէք: Ամենքն իրապէս ձեր աշխատութեանը կ'օգնեն:

Դուք ալ ձեր կողմանէ կ'օգնէք կարծածնէդ աւելի բաներ յառաջ բերելով. ցորեն բերել կու տաք, որով այլք կը սնանին և այնու ձեռնտու կ'ըլլաք երկրիս վրայ գործուած ամենայն իրաց. վասն զի առանց ձեզի ամենայն դէպի վիճակէն պիտի հրաժարէր հաց ու գինի հայթհայթելու համար: Իրաւամբ է ուրեմն ըսելը թէ երկրագործութիւնը նախնագոյն վիճակն է. բայց ուրիշ վիճակներն ալ ոչինչ նուազ օգտակարք են, և ամենքն հետամուտ են այն արուեստից որոնք կարծեն թէ վերաբերութիւն չունին իրենցին հետ: Այսպէս ոստայնանկը և դերձակը տանց շինութեան կ'օգնեն, շինողներուն համար զգեստ պատրաստելով. հիւսն ու որմնադիրը կտրոցու մկրատ շինելու կ'օգնեն՝ տուններ ու գործանոցներ կանգնելով, որոնց մէջ կը բնակին և կ'աշխատին սուսերաւաճառք: Կ'օգնեն մեզի նաև գիտնականք, մեքենայագէտք և ճարտարապետք, մեր գործատանց, աղօրեաց ճամբաներուն, նաւահանգիստներուն, ջրանցներուն, կամուրջներուն յատակները շրտկելով. կառավարութիւնն, ոստիկանութիւնն, զինուորական բանակն ու տէրութեան պաշտօնեայք, քահանայք, դաստիարակք՝ ամենքն ալ իրենց կողմանէ կ'օգնեն մեր աշխատութեանցը, հսկելով վրանիս, մեր անձն ու ստացուածքը պաշտպանելով, թողլով որ ապահովութեամբ մեր բանին գործին զբաղինք, կրթելով ու աւելի ևս յարմարագոյն ընելով զմեզ:

Կը տեսնէք, բարեկամքդ իմ, մինչդեռ դուք ձեր աշխատութեանը վրայ ծռած էք, ամենուրեք անծանօթ գործակիցներ ունիք որոնք՝ ձեր աշխատութիւնը դիւրացնելու կը ջանան: Արդ ուրեմն փոխանակ իրարու վրայ նախան



ձեռնով՝ սիրենք զիրար, սիրենք ընկերու-  
թիւնն ուսկից այսչափ օգնութիւն կը  
գտնենք :

— Շնորհակալ եմ հրամանքիդ, ըսաւ  
ան ատեն Միքայէլ Դէրրիէն դերձակը,  
որ համեստ մարդ ու ընտանեաց բարի  
հայր էր, բայց խայթող ցասկոտ բնա-  
ւորութիւն մ'ունէր, շնորհակալ եմ որ  
աչքերնիս բացիր անբաւ բաներ զիտել  
տալով որոնց վրայ ամենեւին չենք մտա-  
ծեր. բայց այսու չըսուիր թէ ուրիշնե-  
րէն աւելի հանգստութիւն վայելող և  
աւելի ծառայութիւն ընդունող քան  
թէ ծառայող մարդիկ չկան :

— Ո՛հ, քու ինչ փոյթդ է, Միքայէլ,  
որ այլք քեզմէ աւելի հանգստութիւն  
ունենան, մինչդեռ դու այլ ամենայն  
ընկերութեան մէջ կարելի եղածէն ա-  
ւելին ունիս : Սակայն ըսածիդ մէջ երկու  
մէկմէկէ շատ տարբեր բաներ կան.  
Նախ որ ոմանք մարդկանցմէ՝ ուրիշնե-  
րէն աւելի հանգստութիւն կը վայելեն.  
և երկրորդ՝ թէ մարդիկ կան որ աւելի  
ծառայութիւն կ'ընդունին քան թէ կը  
ծառայեն : Այս երկրորդէն սկսինք և  
ճշմարտութեան հասնելու համար զիրա  
ճշդենք. որ մարդկանց վրայ է խօսքդ :

— Հարուստներու վրայ, Պ. Տիւբրէ,  
առանց ըսելու ալ կ'իմացուի :

— Շատ աղէկ, Միքայէլ, բայց ընդ-  
հանուր կերպով չխօսինք. օրինակ զըտ-  
նենք : Դու դերձակ ես, և եթէ չեմ  
շփոթիր Պ. Վալքուրի, Պ. Լընուարի  
և Պ. Տիւպիւրիստոնի համար կ'աշխա-  
տիս, որոնք քան զքեզ հարուստ են.  
միթէ իրենց ձրի զգեստ կը շինես :

— Հարկաւ՝ չէ. ինչպէս կրնամ ա-  
պրիլ :

— Իսկ արդ եթէ իրենց կը ծառայես  
պէտք եղած զգեստները շինելով, մի-  
թէ իրենք ալ փոխադարձ քեզի չեն ծա-  
ռայեր աշխատցընելով զքեզ և անոր  
վարձք ստակ հատուցանելով՝ որով պի-  
տոյքդ կը հոգաս : Միթէ հարուստներն՝  
որոնց վրայ է խօսքդ, ձրի կը հայթհայ-  
թեն իրենց պէտք եղածը. ո՞չ ապաքէն  
վճարել կու տանք ծախածնուս և իրենց  
համար շինածնուս զինք : Կը տեսնես

ուրեմն, Միքայէլ, որ ծառայութեան  
փոխարէն ծառայութիւն է, և բան մը  
առանց հատուցմունքի չըլլար. որ և իցէ  
բանի համար վճարմունք կ'ըլլուի, աշ-  
խատութեամբ կամ ստակով :

— Այո՛, Պ. Տիւբրէ, բայց ինձի սուղ  
աժող աշխատութիւնը հարուստներուն  
կ'ընծայեմ և ստակ կու տան որ իրենց  
բան մը չաժեր :

— Դարձեալ, ինչ փոյթդ է, Միքայէլ,  
որ ընդունած ստակդ հաւասարաբա-  
ժին ըլլայ քու աշխատութեանդ. ինչո՞ւ  
համար միշտ նախանձօտ ըլլանք : Բայց  
ես կ'ըսեմ որ այս ստակը աշխատու-  
թեանդ հաւասարաբաժին է. վասն զի  
եթէ աւելի աժելու ըլլար՝ այն պայման-  
ներով իրենց համար չէիր աշխատեր.  
և եթէ նուազ աժելու ըլլար, այս պա-  
րոններն ուրիշի շինել կու տային ըզ-  
գեստին : Անշուշտ է որ Պ. Վալքուրին  
կամ Լընուարին կամ Լէոնարտին և  
կամ Ոնորիոսին համար կարած զգեստ  
ներուդ համար նուազ գին չես պահան-  
ջեր. մանաւանդ թէ հաւանական է որ  
աւելի սուղ վճարել տաս՝ լաւագոյն  
ձեռած ու կարուած ըլլալուն համար :  
Ուստի կը կրկնեմ դարձեալ, Միքայէլ,  
ծառայութեան փոխադարձ ծառայու-  
թիւն է, ուրիշ կերպ չիկրնար ըլլալ :

— Բայց, Պ. Տիւբրէ, ընկերութիւ-  
նը շատ աւելի ծառայութիւններ կը  
մատուցանէ հարուստներուն՝ քան ին-  
ձի. անոնք ամեն ուղածնին կրնան  
հայթհայթել. իրենց համար պատրաստ  
անթիւ ծառաներ ունին :

— Միքայէլ, չես իմանար որ միշտ  
մի և նոյն բանը կրկնելու հետ ես : Եթէ  
հարուստներն ամեն ուղածնին կրնան  
ճարել ծառայութիւն կ'ընեն անոնց՝ ու  
որոնցմէ որ կը գնեն : Եթէ շատ սպասա-  
ւորներ ունին՝ անոնց բաժը դոյզն աշ-  
խատութիւն մ'է. եթէ ամենքն իրենց  
կը վազեն, ըսել է թէ շահ ունին. բայց  
միշտ ծառայութեան փոխարէն ծա-  
ռայութիւն է : Դու երջանիկ կը համա-  
րիս մեծատուններն իրենց իշխանու-  
թեանը տակ այնչափ մարդիկ ունենալ-  
նուն համար. բայց երբէք համբեր ես



թէ որչափ մարդիկ քու իշխանութեանդ տակ ունիս :

— Պ. Տիւբրէ, շատ լաւ գիտես որ մենք սպասաւորներ չունինք . տան մէջ ամենայն ինչ մենք ձեռքովնիս կ'ընենք :

— Ի՛նչ պիտի սեպես եթէ ըսելու ըլլամ թէ սպասաւորաց բանակ մ'ունիս . ու նոյն իսկ այս առաւօտ քսան հազարէ աւելի անձինք քեզի ծառայեցին :

— Կատակ կ'ընես, և կամ զիս ծաղրել կ'ուզես, կ'ըսեմ :

— Կատակ չեմ ըներ, բարեկամ. ըսածս ստոյգ է . կը տեսնես : Ըսէ նախ ինծի՝ ի՛նչ ըրիր այս առաւօտ . գաղտնիքդ զիտնալու համար չէ որ կը հարցնեմ, այլ չսխալելու համար :

— Շատ լաւ, Պ. Տիւբրէ. եթէ զիտնալ կ'ուզես, անկողնէս ելլելուս պէս լողիկդ լմընցուցի զոր երէկ չէի կրցած . մառանին մէջ տախտակներ քամեցի և պարտիզին վանդակապատ դուռը նորոգեցի, որպէս զի հաւերը ասդիս անդին չաւրըշտկեն . յետոյ տղուս շաքաթական դասերը քաղուածք ընել տուի : Ասկէ ետքը նախաճաշիկնիս ըրինք, ածիլուեցայ ու մաքուր զգեստներս հագայ, եկեղեցի գացի, և արդ ահաւասիկ հոս եմ :

— Աղնիւ . շատ աղէկ բաներ կան, Միքայէլ, ըսածներուդ մէջ . սակայն պակասաւոր գտնուեցար այսօր կիրակի օրով զգեստիս վրայ աշխատելովդ . կրնար աչքի զարնել, ինչպէս իմ ալ աչքիս դպաւ Բենեդիկտոսի զաւակը տեսնելու գացած ժամանակս . արդ ասիկա չար օրինակ մ'է . եկեղեցւոյ պատուիրանն պէտք է պահել, որ շատ աղէկ գիտցեր է մարդուս պատշաճ եղածը . վասն զի փորձով ստուգեալ է որ եօթնեկի մէջ օր մը հանգիստ առնելն անհրաժեշտ կարեւոր է մարդուս . որ երբ կիրակի օրն ալ կ'աշխատի՝ սովորաբար երկուշաբթին պարապ կ'անցընէ :

— Պ. Տիւբրէ, հրամանքդ գիտես որ ես անանկ ընողներէն չեմ :

— Գիտեմ, բարեկամ. բայց չմոռնանք երբեք բարի օրինակ տալը . սակայն ա-

ռաւօտդ աղէկ անցուցեր ես . ուրախակից եմ նախահոգ խնամոցդ և բարի սովորութեամբ տղուդ շաքաթական դասերը կրկնել տալուդ : Այլ առաջ տանինք խօսքերնիս :

Նախ անկողնէդ ելլելուդ պէս հագուեր ես և քիչ մը ժամանակ անցընելէ ետքը ամբողջապէս մաքրուեր ու զարդարուեր ես եկեղեցի գալու համար : Զգեստաւորուելու համար՝ գուլպայ, շապիկ, տափատ, փոկեր, փողկապ, բաճկոն, լողիկ, կօշիկք և գլխարկ հագար : Իրաւ է որ այս զգեստին քանի մը մասերը դու յարդարեր ես, բայց և ոչ մետաքսը՝ որով կազմուած է : Արդ՝ որպէս զի քու զգեստաւորուելուդ համար պէտք եղած ամենայն ինչ առ ձեռն պատրաստ ըլլայ՝ ի՛նչ անթիւ աշխատութիւն եղած է, որչափ անձինք յոգնած են : Գուլպայիդ բամբակը Միացեալ-Նահանգներէ կու գայ . տնկագործք պէտք եղած են զայն մշակելու՝ հնձելու՝ մաքրելու համար . յետոյ բեռնակիրք պէտք եղած են նաւահանգիստ փոխադրելու և բեռնաւորելու համար . և յետոյ նաւաստիք նաւը Եւրոպա բերելու համար : Գաղղիոյ մէջ պէտք եղաւ մոնել և գուլպայ շինել . այս ամենայն ձեռնարկութեանց համար գործանոցներ, մեքենաներ, նաւ, գործիք հարկ եղան, որոնք բազմաթիւ աշխատաւորներ կը պահանջեն :

Շապիկիդ ծառայող կանեփը դաշտի մը մէջ հնձուեցաւ, զոր հարկ եղաւ մշակել ու սերմանել . պէտք եղաւ քաղել, թրմել, թեւերը զատել, մանել, ոստայնանկել : Մտածէ մէյմը թէ որչափ մարդիկ աշխատեր են հագած շապիկիդ վրայ : Տափատիդ բաճկոնիդ ու լողիկիդ ասուին նաև իրաւ է որ երեք զանազան գործանոցներէ կու գան . այս ասուիներուն բուրդը զգեստ շինուելէն առաջ հարկ եղաւ որ անհամար հանճարեղ և շատուոր բազուկներ պահանջող արուեստագործութիւններէ անցնի . ոչխարներուն կռնակէն խուզուեցաւ, լուացուեցաւ, զգուեցաւ, մանուեցաւ, ոստայնանկուեցաւ, կոխուեցաւ, գունաւո-



րուեցաւ, փոխադրուեցաւ՝ չեմ գիտեր որչափ անգամ, հանգրուանէն վաճառանոց, վաճառանոցէն մանարան, մանարանէն յասուարան: Գունաւորելու համար Հնդկաստանի լեզակ պէտք եղաւ, և ասոր համար ալ նոր նաւ մը, նաւաստիք, և դեռ չեմ գիտեր որչափ բազուկ բեռնաւորելու, բեռը վար առնելու և փոխադրելու համար: Նոյն իսկ միայն փողկապիդ համար ոչինչ նուազ բազմութիւն մարդկանց բանեցան. թէ պէտ և լիոնի մէջ շինուեցաւ, բայց անոր մետաքան Արտէշէն կամ Կարտէն կու գայ, կարելի է թէ նաև Բիէմոնդէն. որուն համար ստիպուեցան մետաքսի որդ պահել, թթենի մշակել, տերեւները քաղել որդերուն տալու համար, պատեանները քակել ու կծիկի և ճախարակներու վրայ անցընել, մետաքսը մաքրել, մանել ու գունաւորել անանկ գոյներով՝ որոնցմէ ամեն մէկը մասնաւոր կերպեր կը պահանջէ:

Կօշիկներուդ, փոկերուդ և գլխարկիդ կաշին զանազան տեսակ անասուններէ առաջ կու գայ, որոնք ամենքն ալ իրարմէ շատ հեռաւոր երկիրներու մէջ կը ճարակէին. ոմանք թերևս 'ի Պրագիլ՝ ուստի կենդանեաց շատ մորթեր բերել կու տանք: Ո՛րչափ բազուկք զբաղած են ամեն կողմ մորթերը չորցընելու, քերելու, ճերմկցնելու և ազնուացնելու, գունաւորելու, չորցնող փոշին՝ կիրը՝ թթուութիւն ու գոյնը պատրաստելու, որոնցմով այս մորթն ու կաշին գործածելի եղան: Իսկ ինչ ըսելու է ան ամենուն համար որ այս զգեստներուն շինութեանը ձեռնտու եղող բաներուն վրայ աշխատել են, ինչպէս են փայտ, երկաթ, պղինձ, եղջիւր, գաղտակուր մարգարտի. և անոնց համար ալ որ գործանոց շինել են, ուր այս գործողութեանց զբաղել են մարդիկ, նաև գործիք, մեքենայ ձեռակերտողաց, որոնք ծառայել են նիւթոց, նաւուց և կառաց կազմութեանը, որով անոնք տեղէ տեղ փոխադրուել են: Եւ այս բիւրաւոր բազկաց մէջէն՝ միայն զգեստաւորելուդ ձեռնտու եղողներն ըսի:

Անկողնէդ ելած ժամանակդ առաւօտեան ցրտոյն դէմ պատսպարեալ գտար ինքզինդ տան մը մէջ զոր դու շինած չես. որուն համար որմնադիրք, ատաղձագործք, հիւսունք, կղպակագործք, նկարիչք պէտք եղան. և կառուցանելու համար հարկ եղաւ քար՝ փայտ՝ երկաթ՝ ապակի՝ կիր՝ գաճ՝ կրղմինտր ու աղիւս գործածել: Քարը վիմահանքէն հանուեցաւ, բեռցուեցաւ, փոխադրուեցու և կոփուեցաւ. փայտն անտառէն հատուեցաւ, տաշուեցաւ, սղոցուեցաւ, յղկուեցաւ. երկաթն երկաթահատէն հանուեցաւ, դարբնոց տաւրուեցաւ, մանրուեցաւ, լուացուեցաւ, ձուլուեցաւ. յետոյ ձողիկներ, ծղկնիներ, պարզունակներ, բանալիք, յօդակապք շինուեցան անով. հողը մաղուեցաւ, թրուեցաւ, աղիւս՝ կղմինտր ու սալաքար շինուեցաւ. նոյնպէս նաև ապակի կիր գաճ գործելու համար՝ չեմ գիտեր որչափ պատրաստութիւնք և զանազան գործաւորներ պէտք եղան:

Ասոնց վրայ աւելցուր ձեռուրներդ՝ Մարսիլիայէն եկած օճառով լուանալդ, որ յօրինեալ է ծովային օշնանով և այլևայլ տեղերէ ժողովեալ ճարպային նիւթերով. լանկրի ածիլիով ու Սէն-Կոպէն թափուած և 'ի Բարիզ յարդարուած հայելոյ մը առջև ածիլուիլդ. զգեստներդ վրձինով մը մաքրելդ, յորում կան ձիւ մազ, թելեր, տախտակ ու սոսինձ: Գործածած գնդասեղներէդ մէկ հատը միայն ձեռքդ հասնելէն առաջ հարիւրաւոր ձեռքէ անցած է, իբրև հանք բովքէն ելլելէն ետքը:

Առաւօտեան կերպ կերպ զբաղանացդ պարապելուդ համար պէտք եղան քեզի թել, մատանոց, մկրատ, ասեղն. յետոյ ուն, փայտ, քամեր և երկաթի թել, որոնցմէ ամեն մէկը մասնաւոր գործանոցի մը մէջ շինուած է և հարիւրաւոր ձեռքերէ անցած, որոնք ամենքն ալ քեզի պատրաստելու համար զբաղել են. վասն զի մատնոցդ, մկրատներդ, ասեղդ, ուռդ, քամերդ, երկաթի թելերդ բոլորն ալ զանազան տեղերէ կու գան: Մկրատներդ 'ի Շադէյերոյ շինուած են,



ասեղներդ՝ յիկլ, ուռդ՝ յԱրտէն, բւեռներդ ու երկաթ թելերդ՝ չեմ գիտեր ուր. և ամենուրեք պէտք եղած է երկաթն հանքէն հանել, քայքայել, լուալ, ձուլել, զտել, կռել կոփել, երկայնել, թիթեղ գործել: Հաշուէ՝ եթէ կրնաս, որչափ գործաւորք բանեցան յայնս: Ինծի եթէ հարցընես կը հրաժարիմ այսպիսի ձեռնարկութենէ:

— Ո՛հ, Պ. Տիւբրէ, ես ալ նոյնպէս կը հրաժարիմ:

— Յետոյ տղուդ դասերը քաղուածք ընել տուիր. բայց գիտես թէ որչափ ձեռք պէտք եղան որ զբաղին իր գիրքը ձևացնելու համար. կայ յայնմ թուղթ, թանաք, ստուարաթուղթ, լաթ, թել, սոսինձ: Այդ թուղթը կազմելու համար հին կապերտներու ցնցոտիներ հարկ եղած է ժողովել, որոնք անթիւ մարդկանց աշխատութիւն տրւած են. այն ցնցոտիներն Անկուէմ, Օվէններ կամ 'ի Վոսկեանս (dans les Vosges) խաւրուած են. յետոյ սպիտակացեալ, լեսեալ և զանգուածի մը վերածուած, որով թղթի թերթեր ձեւացուցեր են շատ տեսակ գործառնութիւններով և դժուարաշէն ու բազմամասն մեքենայի մը օգնութեամբ: Այս թղթին վրայ տպագրութիւն ընելու համար հարկ եղած է գիրեր փորել, ձուլել, շարել, թանաքոտել, մամուլի տակ դնել, ետքը ժողովել այդ թղթի թերթերը, ծալլել, կարել, կազմել և ճամբայ դնել: Նաև թանաքն ու ստուարաթուղթը իրար ետև յաջորդող ձեռագործական աշխատութեանց արդիւնք եղան:

Պէտք է խօսիմ նաև նախաճաշիկիդ վրայ՝ զոր այցելութիւններէս դառնալու ժամանակ դիպուածով բարե տալու ատեն տեսայ. շատ անպաճոյճ էր՝ կիրակի ըլլալով հանգերձ. տղոցդ համար կաթ, միայն կնկանդ համար քիչ մը քահֆէով խառն, կտոր մը երչիկ քեզի համար, հացով մէկտեղ ամենուն համար. և սակայն մտածէ թէ որչափ անձինք գործածուած են այս անշուք նախաճաշին համար: Երկրագործք դաշտ մը հերկեր պարարտացուցեր ու ցաներ

են. ցորենը շտեմարաններ՝ զարկեր՝ հոսեր ու ջաղացք տարեր են և հացագործն հաց եփեր է անով: Կողակցիդ խմած քահֆէն Մարդինիգէէն կամ Պուրպոնէն եկած է, ծովեր անցնելով. անոր մէջ խառնած չաքարը Անտիլլեանց մէջ ժողովուած չաքարի եղէգէն հանուած Գաղղիա բերուած է, 'ի Պորտոյ կամ յՕուէան զտուած ու հոս բերուած է: Երչիկդ պատրաստելու համար ծառայող աղն Ովկիանոսի ծովափունքէն հաւաքուած է ու ծովային ջրէն հանուած է. զայն համեմող պղպեղէնը հազարաւոր փարսախ հեռու տեղերէ քաղուած են՝ Հնդկաց ծովուն կղզիներէն և Գաղղիա բերուած երկրիս կէս չրջանն ընելով:

Այս համեստ նախաճաշը գաւաթ մը գինիով թացիր, որուն համար հարկ եղաւ այգի տնկել, կտրել, յօտել, տաշտաթաղ ընել, այգեկութ ընել, հնձանի մէջ ճզմել, քաղցուն եփել, կարասէ կարաս փոփոխել գինին: Շիշը Ռիվ-տը-ժիէրէ կու գար, գաւաթդ ուրիշ ապակիի գործանոցէ մը. սկաւառակներդ ու բաժակներդ 'ի Մոնդրոյ շինուած են. դանակ, պատառաքաղ ու դգալներ գործածեցիր, որոնց ամենքն ալ դանազան արուեստաւորներ բանած են, ինչպէս նաև ուտելիքդ պատրաստելու համար ծառայող կահուց համար:

Արդ մտածէ թէ որչափ աշխատութիւն աժած են քեզի համար պատրաստուելիք այս ամենայն դիւրութիւնները: Բամբակդ բերող նաւը՝ կօշիկներուդ կաշին փոխադրողը չէ, և ոչ զգեստիդ լեղակն և ոչ ուրիշ գունաւորիչ նիւթերը. չաքարդ բերողը պղպեղդ բերողը չէր. և այս ամեն նաւերուն համար հարկ եղած է Սէվանի կամ Վոսկեանց անտառներէն ծառեր կտրել, սղոցել, յղկել, դալարել 'ի ձև ձողից. յետոյ աս տախտակի մասերը միացնել, քամել, պնդել սեպիւք, թաղիքով ծակերը փակել. ետքը Լանտեանց (des Landes) նաւթով նաւը ձիւթոտել, ֆոռնուէյլեի հանքաց պղնձով պատել, Նորվեկիայէն բերուած եղևիններով կայմեր տնկել, առա-



դաստով ծածկել և Ռիկայէն բերուած ու Ռուսաստանի անսահման դաշտերէն հնձուած կանեփեայ չուաններով պատրաստել: Բիւրաւոր մարդիկ աշխատած են այս ամեն նիւթերը հանելու, պատրաստելու, կերպաւորելու, ժողվելու, փոխադրելու համար, յառաջ քան այս նաւերէն մէկը միայն ծով իջեցնել կարենալն ու ծովէ ծով նաւադնացութիւն ընելը:

Հուսկ ուրեմն՝ այս ամենայն դիւրութիւնքը տեղէ տեղ շարժելու համար, նիւթերն իրենց հանուած տեղէն ձեռադործական զանազան տեղեր տանելու համար և անոնցմէ վաճառման տեղը և վերջապէս քու տունդ փոխադրելու համար, բիւրաւոր փարսախով ճամբաներ հարկ եղած է կառուցանել, որուն համար աշխատած են բիւրուց բիւր գործաւորք. պէտք եղած է նաւահան գիտներ՝ ջրանցքներ փորել, ջրաթումբեր՝ պողոտայներ՝ կամուրջներ շինել. գետինն հարթել ուղղաբերձ ընել, ձորերը լեցնել, լեռներն իջեցնել կամ ճեղքել, գետափունքն երկաթի ձողերով պատսպարել, ջուր՝ հով՝ անասուններ ու շոգի գործածել. և այս վախճանիս հասնելու համար տարիներով ու դարերով գիտնականք մտածեցին ու խորհեցան. բովանդակ գիշերներ անցուցին կարելի եղած նուազ ծախքով քու պէտքդ հայթհայթելու միջոցները գտնելու համար: Ոչ դրացիներդ, բարեկամներդ, եղբայրներդ միայն այսպէս աշխատեցան քեզի համար, այլ բիւրաւոր մարդիկք որոնք մեռած են շատ տարուքնէ՝ ի վեր, կամ հարիւրաւոր՝ հազարաւոր փարսախ հեռաւորութեամբ կ'ապրին, իրենք քեզի՝ դուն ալ իրենց յաւիտեան անծանօթ:

Իրաւունք ունէի ուրեմն, Միքայէլ, երբ կ'ըսէի թէ սպասաւորաց բանակ մը աշխատած էր այս առաւօտեան քեզի ծառայած բաները պատրաստելու համար: Ոչ թէ քսան հազար՝ կամ հարիւր հազար մարդիկք, այլ շատ մը միլիոններ:

— Կը զարհուրեցնես զիս, Պ. Տիւ-

բրէ, ցուցնելով թէ որչափ մարդու պարտական եմ: Երբէք չէի կրնար հատալ որ ինծի պէս խեղճ արուեստաւոր մը ընկերութեան այսչափ ծառայութիւնները վայելէ: Առաջ որ իմ կարծիքս ան էր թէ մարդիկ ինծի համար բան մը չեն ըներ, արդ կը տեսնեմ որ խաբուեր եմ:

— Բարի է, բարեկամդ իմ, մարդուս համար այսպէս իր սխալմունքը ճանչնալը. բայց ես չեմ յանդիմաներ զքեզ երկայն ժամանակ այդ կարծիքն ունենալուդ համար. դու ալ ուրիշ շատերուն պէս ես. այս բանիս պատճառն է ընկերական կարգաւորութեան կնճռեալ և միանգամայն այնպէս պարզ ու բնական ըլլալն ու այնպէս դիւրութեամբ և կանոնաւոր կերպով գործելն, որ և ոչ իսկ իրեն շարժիչ անուոց շատութիւնը կը տեսնենք: Կը կարծես արդ որ դիւրին ըլլայ ասիկա ուրիշ մտացածին կարգաւորութեան մը վերածել:

— Կը տարակուսիմ, բայց այսմ'այնչափ քիչ մտադրութիւն ըրած էի՝ որ բոլորովին ապշեցայ: Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ այնչափ անհատնում մարդիկ աշխատին մէկ մարդու համար միայն:

— Այս բանս ամենապարզ սկզբան մը վրայ կեցած է, որ Բաժնակալն ալ խառնութեան կ'ըսուի: Այս սկզբունքը, որուն քանի առաջ երթանք արդիւնքը պիտի յարգես՝ կը կայանայ յայնմ, որ փոխանակ իւրաքանչիւր ոք շատ մը աշխատութեանց տալու ինքզինքը, մէկ աշխատութիւն միայն կ'ընէ: Գիտէք արդէն որ ձեր կեանքն ամենաթշուառ կ'ըլլար եթէ իւրաքանչիւր ումեք պէտք ըլլար իր ցորենն ու գինին բերել տալ, զգեստներն ու կօշիկները շինել, տունը կառուցանել և պէտք եղած կահերն ու կարասիները կազմել:

Մարդկանց ընկերաբար ժողովին այն ժամանակի կորուստը կը խափանէ որ մէկ աշխատութենէ միւս աշխատութիւն անցնելէ կը ծաղի: Մէկը ցորեն բերել կու տայ, միւսը կ'ալայ, հացադործը կ'եփէ, որմնադիրը տանց շինութեան կ'աշխատի, կարուակը՝ միայն



կօշկի, դերձակն ալ զգեստուց : Այսու ամեն մարդ մեծաւ առատութեամբ աւանայն ինչ ունի, որոնց տեսակն ալ լաւագոյն է : Որչափ աւելի մարդկանց վերաբերութիւնները կը յաճախեն և իրենց տուրևառութեան միջոցները կը դիւրանան, այնչափ աւելի աշխատութիւնն ալ կը բաժնուի : Հոս՝ Միւրըպոյի մէջ՝ դուք շատ բաներ կ'ընէք, որոնք քաղաքացի մէջ այլևայլ անձանց վրայ բաժնուած են : Դու, Միքայէլ, միանգամայն տափաւ՝ բաճկոն ու զանազան ձևով զգեստներ կը շինես, իսկ մեծամեծ քաղաքներու մէջ այլ են տափաւ, բաճկոն ու վրայէն ազանելիք զգեստներ շինող անձինքը : Նոյն իսկ կանայք կան որ միայն կոճակ կը կարեն :

Մասնաւորապէս արուեստանոցներու և գործատանց մէջ աշխատութեան բաժանումը մեծապէս 'ի կիր առնուած է . յորս իւրաքանչիւր գործաւոր գործելիք իր մը յառաջ բերելու համար մէկ գործառնութեան միայն կը պարապի : Մէկ օրինակ մը միայն տամ՝ որ շատ անգամ մէջ բերուած է, և է գնդասեղիցը՝ ուսկից հիմակուան ժամանակաւ տասը հարիւրորդ դրամով հարիւր մը կրնանք գնել : Արդ իւրաքանչիւրն այս գնդասեղներէն տասնըհինգ կամ քսան զանազան ձեռքերէ կ'անցնի, առանց խօսելու արդրը պատրաստելու համար պէտք եղած գործողութեց վրայ : Գործաւոր մը ուզուած երկայնութեամբ աւրոյրին թելը կը կտրէ . երկրորդ մը ծայրը կը սրէ . երրորդ մը գլուխը կը հաստանէ . չորրորդ մը կը գալարէ, յետոյ այլք այդ գլուխները կը յեռուն ու կը բթեն, առանց համրելու շատ մը ուրիշ գործառնութիւններ որ կը լռեմ : Մէկ գործաւոր մը միայն աշխատելով հազիւ կրնայ թերևս 20 գնդասեղ շինել օրուան մէջ, մինչդեռ տասը մարդ միաբան աշխատելով օրուան մէջ 48000 գնդասեղ կը շինեն, որ կ'ըլլայ տարուան մէջ 14,400,000 և մարդ գլուխ 1,440,000 : Ենթադրելով որ իւրաքանչիւր տուն 100 գնդասեղ գործածէ տարին, ամեն գործաւոր տարին աւելի քան 14,000 ըն-

տանեաց ծառայութիւն ըրած կ'ըլլայ :

Ամենայն արուեստանոցաց մէջ ասոր նման օրինակներ կրնաս գտնել, և ոչ մէկ նիւթ մը՝ որ բազմաթիւ ձեռքերէ չանցնի : Իւրաքանչիւր գործաւոր մէկ գործ մը միայն ընելով՝ շատ աւելի լաւ կը գործէ զայն ու բազմաթիւ մի և նոյն ժամանակի մէջ : Այսու նաև նուաստագոյն աղքատք ձեռնհաս կ'ըլլան շատ մը դիւրութեանց, զոր ատեն մը միայն հարուստները կրնային ունենալ :

Նաև արուեստանոցներէ դուրս ոչ ինչ նուազ յայտնի օրինակներ կը գրտնենք աշխատութեան բաժանմանը կամ միատեսակ ըլլալուն շահաւորութեանը : Ահաւասիկ, օրինակի համար, նաև մը որ կ'երթայ կուստալուբայէն շաքար բերելու, 500 տակառաչափ կրնայ կրել, այսինքն 500 տակառաչափ կամ 500,000 հազարակրամ չաքար կրնայ բեռնաւորուիլ և 25 նաւաստիք բաւական են զանիկայ կառավարելու : Եթէ ենթադրելու ըլլանք որ իւրաքանչիւր ընտանիք գնեն միանգամայն 5 հազարակրամ չաքարի գլուխ մը՝ որ շատ բան ըսել է՝ մաս մաս գնողներուն պատճառաւ, և ընտանիք գլուխ 5 անձինք դնելու ըլլանք, ահաւասիկ իւրաքանչիւր նաւաստի մէկ ճամբորդութեամբ գոնէ հինգ հարիւր հազար անձանց կ'օգնէ վայելք հայթհայթելու :

— Աս ինչ հրաշալի բան է, ըսին միաբերան ունկնդրաց շատը :

— Այո, բարեկամք իմ, հրաշալի բան է, բայց նաև պարզ բան : Ամեն մարդ իր ծառայութեանը համար բիւրաւոր մարդիկ ունի, վասն զի ինքն ալ փոխադարձ բիւրաւորաց կը ծառայէ : Ոչ թէ միշտ որոնցմէ որ ծառայութիւն կ'ընդունի անոնց կը ծառայէ . ոմանք թերևս շատոնց մեռած են և այլք ծնանելիք են . բայց միշտ մեր սպասահարկութիւնքը կը վճարուին, և այս ալ ծառայութիւն մ'է որ մեզի կ'ըլլուի և մենք ալ մեր կողմանէ կը փոխարինենք ընդունածնուս ստակով կամ աշխատութեամբ : Վերջապէս այս կերպով ամենայն ոք կը շահի . վասն զի մէկ օրուան



մէջ շատ աւելի վայելք կը ստանայ՝ քան ինչ որ կրնար ունենալ տարուան մը մէջ։ Օրհնենք ուրեմն ընկերութիւնը, որուն պանչելի կարգաւորութեամբը մեր մէջէն բարեկեցիկ կեցողներն ալ այնչափ հանգստութիւն և դիւրութիւն կը վայելեն։

Կըշարունակուի։

ՌԱԲԷ

### Վեստովին վերջին պայքիւնը.

Բերուի երկրաշարժէն վերջը, առանձին ցնցումներ եղան Անգղիա, միջին Գաղղիա, Դանուբի գաւառաց մէջ. Գերմանիա, Հիւսիսային Ամերիկա, և մանաւանդ սուրբ Ֆրանչիսկոսի մէջ։ Այն ժամանակ անուանի հրաբուխն Վեստով ալ յուզման քանի մը նշաններ կու տար, իբր սկիզբ մօտաւոր ժայթման։

Բնաւ հրաբուխն մը այնքան քննուած չէ, որչափ ասիկայ. լերան գագաթին վրայ, լաւաներու և քրայական փրփրաքարերու մէջէն կանգնած կը բարձրանայ օգերեւոյթական դիտանոց մը, ուսկից Պ. Բալմիէրին՝ որ է տեսուչ այս շէնքիս, և լաւ տեղեկութիւն ունեցող Վեստովին վրայ, հետեւեալ հետաքրքրական տեղեկութիւնները կը հաղորդէ հրաբուխի երեւոյթներուն վրայդ։

Այս ժայթմունքը նոյեմբերի 15<sup>էն</sup> հանդիպեցաւ. 1867<sup>էն</sup> վերջերը բարձրացած կոնին քով՝ բարձրացաւ ուրիշ մ'ալ, և յանկարծակի այս նոր բաժակէն լաւաներով և կրակած քարերով այնպիսի թանձր ծուխի սիւններ երևցան՝ որ երկինքը խաւարեցաւ։

Արեւնայի կողմէն հեղեղ մը գալու ատեն՝ յանկարծ դադրեցաւ, բայց ուրիշ մը յետ հին լաւային վրայ տարածուելով՝ թափեցաւ փարաւոնի ըսուած փոսին մէջ, ետքը ձախ կողմը դառնալով 1855<sup>էն</sup> թափածին վրայէն վազեց ծածկեց մերձակայ մշակուած անդամ տանները...։ Այս բուռն հոսանքը

120 մեզր լայնութեամբ և 12 մեզրէն աւելի թանձրութեամբ՝ առջի օրը երկու քիլոմեզր տեղ կտրեց, երկրորդ օրը արագութիւնը 400 մեզրի վերածեցաւ։ Մանայի և սուրբ Սեբաստիանոսի գեղերն որք իր անցած փոսին երկու կողմանց վրայ կ'իյնային՝ ազատեցան, բայց սուրբ Գէորգ և Կրէմնա որ անմիջապէս իր ճամբուն վրայ շինուած էին, հիմնայատակ եղան։

Ականատես վկայ մը որ գիշերը հողմոյն սաստկութենէն օգտուելով ինչուան բաժակը մօտեցեր է, կը պատմէ ինքն իր վրայ եղած տպաւորութիւնները։ « Երբ բաժակին եզերքը հասնուի, ահաւոր և վսեմ տեսարան մը կը բացուի առջևնիս. բայց քանի որ մօտենանք՝ ահաւելի շառաչիւններէն ականջնիս կը խլանան. եթէ ուզենանք ալ աւելի մօտենալ և գլուխնիս բաժակին վրայ երկնցնել՝ մէկէն կը ստիպուինք ելած բոցերէն և ահաւելի մոնչիւններէն ետ մղուիլ։ Բաժակը գրեթէ բոլորած և և շրթունքները սեպած են, և 300 մեզր խորութեամբ 500 մեզր տրամագիծ ունի. մէկալ կողմը՝ ուր աւելի կրնայ մօտեցուիլ՝ վարի մասին վրայ մեծ խուռոյ մը կար որ ահագին ուժգնութեամբ քարեր և մոխիրներ ցատկեցնելով հեռու տեղուանք կը սփռէր։ Այս մարմնոց վեր ելլելու ատեն՝ մութ գոյնով լաւայի ահագին զանգուածներ կը տեսնուէին՝ որ դանդաղութեամբ կը հոսէին, բայց բղխման տեղոյն մօտ կարմիր աղիւսի գոյն կ'առնուին կամ փայլուն նօթի գոյն, նարնջագոյն կամ դեղնադոյն ծակծրկած հողի խաւերով մէկտեղ. ասոնք ծծմբաւոր կոյտերու հետեւանքներ են...։

Գետինն ալ այնպէս բորբոքեալ և տաք էր որ մի և նոյն տեղը երկայն աւտեն կենալու չէր դիմացուեր։ Երբեմն քարերուն ծերպերուն միջոց՝ զանոնք մէկզի ընելով՝ հալած երկաթի նման կրակած գետին մը կը գտնուէր, որուն մէջ եթէ գաւազան խոթուէր, մէկէն կ'այրէր։ Բաժակին վերին մասը թանձր ամպով, մութով և շողով պսակուած էր, որ ծծմբային զօրաւոր հոտ